

Akademisk frihet i Sverige 2013

Academic Rights Watch

Årsberättelse

Innehållsförteckning

Sammanfattning

1. Inledning

2. Dokumenterade överträdelser av den akademiska friheten

2.1. Repressalier vid kritik av högskolans ledning

2.2. Interna föreskrifter som inkräktar på akademikers civila rättigheter

2.3. Tjänstetillsättningar i strid med akademiska principer

2.4. Bristande institutionell autonomi och offentlig insyn

3. Avslutande kommentarer

Fakta om Academic Rights Watch

Sammanfattning

Den akademiska friheten är central i det demokratiska samhället. Utan akademisk frihet stagnerar demokratin. Om det kritiska akademiska samtalet inte längre är tillåtet, därför att yttrandefriheten begränsats, kan vi inte längre vara säkra på att forskningsresultat håller hög kvalitet. Om politiskt tillsatta chefer får styra högskolorna snarare än akademikerna själva är risken stor att forskningen politiseras, vilket ytterligare äventyrar kvaliteten i verksamheten. Om inte ens högskolorna är öppna och toleranta kan vi inte förvänta oss att samhället i övrigt ska vara det. Därför är varje enskild kränkning av den akademiska friheten ett allvarligt misslyckande och ett nederlag för det öppna samhället.

Samtidigt är den akademiska friheten i Sverige idag utsatt för en påtaglig utmaning. Det största hotet kommer från New Public Management, en ideologi enligt vilken offentlig verksamhet ska styras som om den vore privat. Inom privat näringsverksamhet är yttrandefriheten begränsad och linjestyrning snarare än kollegialt styre dominerar. Den allmänna misstro mot professioner som genomsyrar NPM leder till ett behov att flytta kontrollen av akademisk verksamhet högre upp i beslutshierarkin. Ideologin står i direkt motsatsställning till den frihet, kollegialitet och öppenhet som är akademins livsluft. Trots detta styrs nu stora delar av det svenska högskoleväsendet i enlighet med NPM-principer.

Academic Rights Watch har mot denna bakgrund under det gångna året kunnat uppmärksamma och dokumentera inte mindre än 25 olika fall vid 15 svenska högskolor där forskare och lärare fått sin akademiska frihet kränkt. I många fall rör det sig om individer som råkat illa ut, t ex därför att de kritiserat universitetsledningen. I flera fall har detta lett till att forskaren kastats ut från högskolan. Detta trots att det är fråga om en rättighet, yttrandefriheten, som är skyddad i grundlag och europeisk rättspraxis.

Vi har i övrigt kunnat dokumentera allt från akademiskt oacceptabla tjänstetillsättningar till interna regler som hämmar yttrandefriheten samt bristande institutionell autonomi och öppenhet. Ett flertal ärenden ger prov på massiva överträdelser av såväl akademiska normer enligt internationella överenskommelser som grundläggande svensk och europeisk lagstiftning.

Överträdelser har under 2013 dokumenterats vid följande lärosäten: Blekinge tekniska högskola, Chalmers tekniska högskola, Göteborgs universitet, Högskolan Dalarna, Högskolan i Gävle, Högskolan i Halmstad, Högskolan i Jönköping, Kungliga tekniska högskolan, Luleå tekniska universitet, Lunds universitet, Malmö högskola, Mittuniversitetet, Stockholms universitet, Sveriges lantbruksuniversitet och Uppsala universitet.

Sammantaget betraktar vi överträdelserna som såväl massiva som systematiska, då de omfattar 40% av alla högskolor i Sverige. Även om vi också pekat på positiva händelser och tendenser är dessa mer att se som enstaka ljuspunkter där den allmänna trenden är att den akademiska friheten gradvis nedmonteras. Academic Rights Watch är en oberoende ideell sammanslutning av forskare vid olika lärosäten vars syfte är att bevaka den akademiska friheten i Sverige. Den huvudsakliga verksamheten består i att på webbplatsen www.academicrightswatch.se uppmärksamma och dokumentera fall där rättigheter kränkts.

1. Inledning

Academic Rights Watch första år är till ända. Under det gångna året har vi kunnat dokumentera 25 fall vid 15 av landets högskolor där kränkningar av den akademiska friheten förekommit med visshet eller hög sannolikhet. Då den akademiska friheten är en grundpelare för ett öppet demokratiskt samhälle utan vilken detta tenderar att stagnera är varje kränkning en kränkning för mycket. Överträdelserna ger belägg för existensen av ett omfattande och systematiskt hot. Mot bakgrund av våra begränsade resurser är det inte osannolikt att vi bara sett toppen av isberget. Vissa av överträdelserna, t.ex. vanliga försök att i interna kommunikationsdokument hämma yttrandefriheten, angår tusentals svenska akademiker.

Vissa av ärendena är av sådant allmänintresse att vi valt att följa deras utveckling i flera inlägg på vår webbplats (www.academicrightswatch.se). Glädjande nog har vi också kunnat dokumentera händelser och tendenser av mer positiv karaktär. Det är dock i dessa fall fråga om oregelbundna ljusglimtar i ett relativt kompakt akademiskt mörker. Sammantaget har vi lagt upp 34 inlägg på sajten. Vi vill passa på att tacka professor emeritus i statsvetenskap, Lennart Lundquist, som bidragit med två djupgående analyser och i övrigt många insiktsfulla kommentarer och synpunkter på vårt arbete.

Sedan vi kom igång på allvar under sommaren har de offentliga handlingar som vi gjort tillgängliga laddats ned i tusentals av läsarna. Många intresserade har därigenom kunnat ta del av dokumentationen av de ärenden vi publicerat och själva kunnat bilda sig en uppfattning om rimligheten i våra analyser. Den objektiva dokumentationen är en väsentlig del av vårt arbete. Förutom den information som finns på sajten har medlemmar av Academic Rights Watch deltagit i den offentliga diskussionen om akademisk frihet genom att skriva artiklar i dagspressen, genom radioessäer i Sveriges radio samt genom att delta i paneldebatter.

Vår utgångspunkt var att hotet mot den akademiska friheten kommer från flera håll. Det stod dock tidigt klart att den allvarligaste faran utgår från de krafter som vill förvandla högskolan till ett "företag" som levererar "produkter" till "kunder". Införandet av New Public Management (NPM), dvs. tanken att offentlig verksamhet ska bedrivas som om den vore privat, är källan till mycken akademisk misär. Inom det privata näringslivet, där NPM-anshänkarna hämtar sin huvudsakliga inspiration, är yttrandefriheten gentemot arbetsgivaren begränsad och linjestyrning förekommer oftare än annan typ av ledarskap. Den misstro mot professioner som genomsyrar NPM-ideologin utgör också ett hot mot det kollegiala styret. Vi har under det gångna året stärkt i denna vår uppfattning om de bakomliggande orsakssambanden. De flesta kränkningar som vi dokumenterat kan ses som konsekvens av NPM-ideologin och det sätt på vilket den implementerats inom det svenska högskoleväsendet.

Även om dokumentationen av akademiska överträdelser står i förgrunden för vårt arbete har detta, som sagt, inte hindrat oss från att under årets lopp uppmärksamma mer upplyftande händelser. Sedan vi startade har vi rapporterat om följande:

- En motion från företrädare för Kristdemokraterna om införandet av en oberoende författningsdomstol av tysk modell. Förslaget skulle motverka det politiska beroende som kännetecknar det svenska rättssystemet, där t ex en av regeringen utsedd Justitiekansler utövar tillsyn över landets högsta domstolar.

- Som reaktion på en anmälan från Academic Rights Watch beslutade Justitiekanslern att klargöra kraven på en myndighets (t.ex. en högskolas) kommunikationspolicy. En sådan policy måste ange att föreskrifterna endast gäller yttranden som görs på myndighetens vägnar.

- Ett beslut i Kammarrätten i Göteborg gav en anställd vid Lunds universitet rätt att ta del av ledningens interna e-post. (Tyvärr gjorde Kammarrätten i Stockholm senare den motsatta bedömningen i ett ärende som rörde intern e-post på KTH, ett beslut som sedan bekräftades av Högsta förvaltningsdomstolen. Mer om det nedan.)

- En emeriterad professor som kastats ut från Lunds universitet på grund av sin ledningskritik vann en delseger då universitetet genom förlikning gått med på att ersätta honom för utfört handledningsarbete.

- Ett upprop mot ett regeringsförslag om att införa högskolestiftelser blev en succé. Vi varnade i ett inlägg för effekterna av en sådan reform t.ex. för det kollegiala ledarskapets vidkommande. Efter att 36 akademiker, bland dem Academic Rights Watch medlemmar, undertecknat en artikel i *Dagens Nyheter* skrev mer än 1000 forskare och lärare från ett stort antal svenska lärosäten på uppropet. 2013 kan med fog kallas det akademiska uppvaknandets år.

En annan utveckling som inger hopp är att New Public Management i media under året med rätta gjorts ansvarigt för en rad problem i skola, vård och polisväsende. (Här skulle man kunna lägga rättsväsendet till listan.) Trycket blev så stort att socialdemokraternas ledare Stefan Löfven under hösten tvingades ta avstånd från NPM i en artikel i *Dagens Nyheter*. Tidigare har endast Vänsterpartiet tydligt distanserat sig från ideologin. Avgörande var Maciej Zarembas artikelserie, också i *Dagens Nyheter*, om effekterna inom vård och omsorg. Zaremba, en av Sveriges mest inflytelserika opinionsbildare, tog i en senare artikel upp ett fall av demonterat kollegialt beslutsfattande vid Karlstads universitet, vilket ledde till en akademiskt svårmotiverad promovering till hedersdoktor. Från att i början av 2013 ha varit ett okänt begrepp blev NPM ett fenomen som allt oftare uppmärksammades i dagsmedia, oftast i ett negativt sammanhang. Möjligheterna att i media kritisera NPM, även i en högskolekontext, har därmed förbättrats dramatiskt under årets lopp.

Vår oberoende kritiska verksamhet har inneburit att vi vid upprepade tillfällen ifrågasatt rättsväsendets hantering av ärenden som rör den akademiska friheten. Detta har skett med utgångspunkt från UNESCO:s rekommendationer för högre utbildning, som är vårt huvudsakliga normativa rättesnöre. Kritik av rättsväsendet var länge tabu i Sverige som

dominerats av en sorts rättsfundamentalism, en absolut tilltro till rättsväsendets ofelbarhet. En konsekvens av den rättsskandal som skadade vårt land 2013, Quick-rättegångarna, var att det blev möjligt att ifrågasätta domar och delar av rättssystemet utan att själv bli misstänkliggjord eller inkompetensförklarad. Detta har troligen bidragit till att göra vårt arbete med att bevaka den akademiska friheten, även gentemot rättsväsendet, mer legitimt i allmänhetens ögon.

2. Dokumenterade överträdelser av den akademiska friheten

Sedan starten i november 2012 har vi uppmärksammat och dokumenterat 25 fall där kränkningar av den akademiska friheten förekommit med visshet eller hög sannolikhet:

- Överträdelse av den institutionella autonomin samt procedurfel då Stendahlsprofessuren tillsattes vid Lunds universitet
- Kränkning av yttrandefriheten vid Skånes universitetssjukhus, som är nära associerad med medicinska fakulteten vid Lunds universitet
- Överträdelse av principen om kollegialt styre och procedurfel vid ett dekanval vid Lunds universitet
- Kränkningar av anställdas civila rättigheter i ett PM utfärdat vid Lunds universitet
- Procedurfel vid tillsättning av lektorstjänst vid Lunds universitet
- Kränkning av anställdas yttrandefrihet i en kommunikationspolicy vid Högskolan i Gävle
- Kränkning av yttrandefriheten vid Högskolan i Gävle då en mot ledningen kritisk professor och flera av hans kollegor avskedades
- Sannolik kränkning av yttrandefriheten vid Högskolan Dalarna då samma professor nekades ny tjänst trots förstaplacering
- Kränkningar av anställdas yttrandefrihet i 9 av 12 kommunikationsdokument från olika högskolor: Blekinge tekniska högskola, Chalmers tekniska högskola, Högskolan i Halmstad, Högskolan i Jönköping, Lunds universitet, Malmö högskola, Mittuniversitetet, Sveriges lantbruksuniversitet och Uppsala universitet
- Reducerat och i vissa fall (Luleå tekniska universitet) avskaffat kollegialt styre på ett flertal högskolor i samband med autonomireformen, enligt en Uppsala-studie
- Överträdelse av den institutionella autonomin då en minister dikterade vilka slutsatser forskare vid Sveriges lantbruksuniversitet skulle presentera som sanna vid en konferens
- Överträdelse av principen om öppenhet ("honest and open accounting") då en professor vid Kungliga tekniska högskolan nekades tillgång till ledningens interna e-post i en sak som rörde honom själv

- Kränkning av yttrandefriheten och den institutionella autonomi då en professor vid Lunds universitet kallades av ledningen till möte på grund av twittermeddelanden som han skickat som privatperson
- Kränkning av yttrandefriheten och andra civila rättigheter då en emeriterad professor sparkades ut från Lunds universitet efter att ha kritiserat ett ledningsbeslut
- Sannolik kränkning av yttrandefriheten då fyra fysiker varslades om uppsägning vid Högskolan i Gävle
- Kränkningar av yttrandefriheten och procedurfel då Stockholms universitet vägrat att enligt etablerad praxis publicera en mot universitetsledningen kritisk studentuppsats
- Akademiskt oacceptabla tillsättningar av lektorat samt bristande kollegialt styre vid Göteborgs universitet

Vi har dessutom analyserat problematiken kring en medarbetarenkät vid Lunds universitet, samt berättat om ett fall där en facklig ordförande gått ut med ett krav på mindre yttrandefrihet för studenter. Det senare illustrerar det faktum att fackföreningen SULF i praktisk handling inte alltid ställt sig på den akademiska frihetens sida.

I de allra flesta fallen ovan rör det sig enligt vår bedömning om kränkningar såväl i akademisk och normativ mening som i rättslig mening. I de senare fallen handlar det i normalfallet om grundlagsbrott, särskilt brott mot yttrandefriheten (kap. 2 regeringsformen), men även brott mot en rad andra lagar och förordningar har dokumenterats. I flera ärenden rör det sig massiva överträdelser. Det sammanlagda antalet specifika överträdelser kan vara så många som ett hundra. Det finns en relativt tydlig systematik i vilka kränkningar som förekommer, något som vi tagit fast på i vår mer detaljerade redogörelse nedan.

2.1. Repressalier vid kritik av högskolans ledning

En viktig aspekt av akademisk frihet, som dessutom är skyddad i grundlag, är rätten att framföra kritik mot högskolan utan risk att drabbas av repressalier. Som ARW har kunnat rapportera om under året är det dessvärre vanligt att medarbetare drabbas av olika former av sanktioner när de framför kritik. I januari rapporterade vi om den enkät som gjordes vid Lunds universitet 2011 där 40% av medarbetarna uppgav att de var osäkra på om de kunde framföra kritik utan risk att drabbas av negativa konsekvenser. Som framgår av vår granskning av situationen på Sveriges lärosäten finns all anledning att känna oro.

Det första ärende som ARW publicerade handlade om Lunds universitets behandling av en internationellt erkänd emeriterad professor i biologi, som efter att ha framfört vad som måste uppfattas som berättigad kritik av Biologiska institutionens nedskärningsplaner omedelbart blev av med sina privilegier som emeritusprofessor. Vi har dessvärre haft anledning att återkomma till fallet flera gånger under året.

I en gästkrönika i september analyserade professor emeritus Lennart Lundqvist hanteringen och nådde slutsatsen att denne förvägrats en rättvis och offentlig förhandling och att Sverige därigenom brutit mot FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna och mot Europakonventionen. Lundqvist pekar på att ingen av de instanser som varit inblandade i ärendet – Lunds universitet, högskoleverket, förvaltningsrätten i Malmö, kammarrätten och högsta förvaltningsrätten – prövat den mest relevanta sakfrågan, nämligen den om yttrandefriheten, utan att ärendet sänts mellan olika instanser i ett slags moment 22. Professorn har heller aldrig hörts trots att han begärt att få närvara.

Senare i september kunde vi emellertid rapportera om en positiv utveckling i fallet. I en förlikningsdom vid Lunds tingsrätt tillerkändes professorn ersättning för den doktorandhandledning han utfört vid Lunds universitet efter sin formella pensionering.

I augusti sände professorn in en JK-anmälan. JK avslag emellertid i september anspråket. I vår analys, som publicerades samma månad, pekar vi på en rad allvarliga felaktigheter i JK Anna Skarheds utredning. Skarhed menar exempelvis att professorn inte haft någon författnings- eller på annat sätt reglerad rätt att förfoga över kontorsrum m.m. vid fakulteten efter sin pensionering utan att detta helt var beroende av universitetets goda vilja och generositet. Därför har beslutet att frånta professorn de resurser han förfogade över som emeritusprofessor inte berört hans civila rättigheter och någon kränkning av dessa har följaktligen inte ägt rum. Hade han däremot varit anställd, skulle det ha varit fråga om en oproportionerlig kränkning, enligt Skarhed. Men här väljer JK att bortse från det faktum att professorn tillhör kategorin fullmaktsanställda professorer vars rättigheter är reglerade i enlighet med Kungl. Majt. brev av 1920. Den kanske viktigare synpunkten är att åtnjutandet av akademisk frihet knappast kräver ens en reglerad rätt utan bara att man regelbundet bedriver akademisk verksamhet vid ett lärosäte.

JK:s sätt att argumentera väcker en rad frågor om myndighetens oberoende, opartiskhet och generella vilja att tillvarata medborgares civila rättigheter. I vår analys av professorns JK-anmälan når vi slutsatsen att JK, som i egenskap av statens advokat sitter på två stolar i ärenden som gäller medborgerliga rättigheter, sannolikt gör sig skyldig till flera grundlagsbrott. Att detta är graverande behöver knappast framhävas. Förmodligen vore det bättre att ersätta JK:s skadestandsreglerande funktion med en oberoende författningsdomstol, något som tre företrädare för Kristdemokrater föreslog i en debattartikel och som vi rapporterade om i mars. För den emeriterade biologiprofessorns vidkommande står nu hoppet till Europadomstolen.

I april kunde vi rapportera om hur forskare vid Högskolan i Gävle drabbades av uppsägningar. Det enda rimliga skälet till högskolans agerande är enligt vår analys att de uppsagda akademikerna varit öppet kritiska till att man vid högskolan frångått det kollegiala styret och i stället infört en strikt linjestyrning enligt NPM-modell. Kritiken har tagit sig uttryck i offentligt publicerade debattartiklar och ett upprop där man krävt en chefs avgång. Den arbetsbrist ledningen hänvisade till som skäl för uppsägningarna är av allt att döma ett resultat av budgetmanipulation: intäkter bokfördes på en annan avdelning medan utgifterna drabbade det aktuella ämnet – litteraturvetenskap. Detta är möjligt efter att det kollegiala beslutssystemet förlorat kontrollen över budgethanteringen.

En av de drabbade, en välmeriterad professor, fick trots förstaplacering inte en ny tjänst vid Högskolan Dalarna, något vi också rapporterade om i april. Efter det att sakkunnigutlåtande inkommit avbröt högskolan tillsättningsförfarandet med hänvisning till försämrade ekonomiska förutsättningar. Men eftersom ingen ekonomisk dokumentation som skulle kunna bli föremål för offentlig insyn och granskning åtföljer beslutet finns starka skäl att anta att den verkliga orsaken var att den linjestyrda högskolan bedömde professorn som alltför obekväma.

I oktober fick vi anledning att återvända till Högskolan i Gävle, nu på grund av att man varslat fyra fysiker om uppsägning. Processen har stora likheter med uppsägningen av litteraturvetarna. Också i detta fall tycks kreativ bokföring ligga bakom det underskott som bland annat anges som skäl för åtgärderna. De varslade lärarna menar att det verkliga skälet är att högskolan velat bli av med kritiker inom organisationen. Lärarna hade vidare gått ut i media med planer på en utbildning till kärnkraftstekniker, medan högskolan har hållbar energi som del av sitt "varumärke". Under alla omständigheter framstår högskolans agerande som tvivelaktigt från ett akademiskt perspektiv.

De fall av misstänkta repressalieåtgärder vi hittills har presenterat har drabbat kategorin forskare och lärare. Men som vi kunde rapportera om i december drar sig inte högskolor för att också utsätta kritiska studenter för sanktioner. År 2006 dristade sig en student vid Stockholms universitet att från ett organisationsteoretiskt perspektiv analysera den omorganisation som gjorts vid Företagsekonomiska institutionen och som lett till djupa personliga konflikter och en dramatisk kvalitativ försämring. Studenten drog i uppsatsen slutsatsen att universitets rektor bar ansvaret för de negativa konsekvenserna. Resultatet för studentens del blev att Stockholms universitet vägrade att registrera betyget – VG – vilket skedde först efter att studenten överklagat till kammarrätten i Stockholm. Den lärare som fungerat som examinator drabbades också av repressalier och förlorade tillfälligt examinationsrätten. Vid utgången av 2013 hade uppsatsen fortfarande inte publicerats i vanlig ordning i Företagsekonomiska institutionens offentliga databas.

Även vid till akademin knutna verksamheter riskerar kritiker att utsättas för repressalier. Det fick ett antal mellanchefer vid SUS (Skånes universitetssjukhus) erfara efter att i en debattartikel ha kritiserat sjukhusledningen, något vi kunde rapportera om i början av året. Enligt en artikel i *Sydsvenska Dagbladet* hade sjukhusledningen hotat kritikerna med avsked eller degradering. Svensk sjukvård är kanske den institution som mest konsekvent genomfört en radikal linjestyrning enligt New Public Management, med implicita krav på lojalitet mot arbetsgivaren och nedtoning av kritik som i bästa fall endast kan framföras internt.

Just den aspekten, att medarbetare vid SUS hävdar att de förbjudits att uttala sig i media, leder oss till ett annat problemkomplex som många av våra ärenden handlat om: att det finns en omfattande praxis där högskolorna i egna interna föreskrifter reglerar vad akademiker får säga och inte.

2.2. Interna föreskrifter som inkräktar på akademikers civila rättigheter

De ärenden vi hittills presenterat har som gemensam nämnare att kritiker drabbats av repressalier på grund av att de framfört kritik, dvs. begagnat sig av den grundlagsstadgade

yttrandefriheten. Ytterst regleras medborgarnas yttrandefrihet genom regeringsformen (2 kap. 1 §) där det stadgas att var och en är tillförsäkrad "yttrandefrihet: frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor". I den NPM-styrda högskolan finns emellertid en klar tendens att införa olika begränsningar av yttrandefriheten. Det är särskilt allvarligt i universitetssammanhang eftersom regeringsformen (2 kap. 23 §) särskilt pekar på vikten av största möjliga yttrandefrihet i vetenskapliga sammanhang.

I mars påbörjade vi vår granskning av de interna kommunikationspolicyer som finns vid landets högskolor och som förefaller vara ägnade åt att begränsa personalens yttrandefrihet. Vi började åter i Högskolan i Gävle vars policy innehåller en rad egendomliga formuleringar (även rent språkligt), exempelvis uppmaningar att "kommunicera internt före externt". Alla medarbetare förväntas dessutom att "stå bakom och representera fattade beslut". Den här typen av formuleringar, tänkta att skydda högskolans "varumärke", riskerar att få allvarliga följder. Även om kritiker inte skräms till total tystnad så torde det lätt uppstå osäkerhet kring vad man får och inte får säga som anställd vid högskolan. Osäkerhet kan vara lika effektivt som ett direkt förbud. Mot bakgrund av att flera kritiska akademiker som sagt under året fått lämna högskolan i Gävle är detta ett fenomen som bör tas på största allvar.

Samma månad kunde vi rapportera om att ARW valt att JK-anmäla högskolans rektor Maj-Britt Johansson för brott mot meddelarfriheten samt mot forskningens frihet. JK:s beslut kom i maj och även om JK inte riktade någon generellt kritik mot högskolan, vilket enligt vår uppfattning borde skett, påtalas brister. JK invänder exempelvis mot ett stycke i Gävlepolicyen där det står att den som haft kontakt med media måste kontakta närmaste chef, eftersom denna instruktion kan skapa osäkerhet kring meddelarfriheten. Det står också klart att en högskola måste tydliggöra att det endast är när en medarbetare uttalar sig å myndighetens vägnar, dvs. som representant för högskolan, som några krav på hur kommunikationen ska ge kan ställas. Högskolan i Gävle har dock hittills ignorerat JK:s anmärkningar och valt att inte ändra i policyen.

I maj gick vi vidare med en analys av 12 svenska högskolors kommunikationsdokument. Resultatet var nedslående. Endast tre högskolors kommunikationspolicyer fick godkänt medan de övriga bedömdes antingen hämma eller inskränka yttrandefriheten. Utvecklingen kan ses som en långsam anpassning till de villkor som gäller inom den privata sektorn, vilket är helt i linje med den pågående processen att införa New Public Management inom högskolesektorn.

Ibland utfärdas särskilda yttranderegler inte för hela högskolan, utan de införs ad hoc för en viss individ eller avdelning. Det rör sig om olika typer av förföreskrifter, som utomlands är kända under namnet "speech codes". Dessa är tänkta att reglera formerna kring hur medarbetare får uttrycka sig men innebär ofta i realiteten kränkningar av yttrandefriheten. ARW har publicerat två ärenden som problematiserar detta.

Ett av våra första ärenden handlade om hur Lunds universitet anmälde till JK för kränkningar av yttrande-, mötes- och informationsfriheten. Bakgrunden är att en av anmälarna kritiserat en kollegas forskning varvid dekanen för humaniora och teologi, i samarbete med ledningen för Filosofiska institutionen, författade en promemoria i fem

punkter med regler för hur arbetet skulle bedrivas vid en avdelning. Där står till exempel att "ofta upprepad och överdriven kritik av enskilda kolleger" och "reprimander" inte får förekomma, att "endast prefekten har rätt att kalla kolleger till enskilda medarbetarsamtal" och att "missförhållanden ska anmälas till institutionsledningen". Om reglerna inte efterföljs hotades det i promemorian med uppsägning. Ärendet är principiellt viktigt mot bakgrund av regeringsformens skrivning om att största möjliga yttrandefrihet ska råda i vetenskapliga angelägenheter. Det är oklart hur man i enskilda fall ska avgöra vad som ska betraktas som "överdriven" kritik, och hur man ska förstå "ofta upprepad". Utan tvekan skapar promemorian osäkerhet kring yttrandefriheten.

I juli rapporterade vi om JK:s svar, som helt går på universitetets linje och inte uppvisar någon sensibilitet för de grundläggande frågeställningarna: det är enligt JK inte fråga om inskränkningar av yttrandefriheten utan promemorian reglerar endast *hur* kritik får framföras, dvs. ett slags formföreskrifter. JK:s beslut är emellertid problematiskt eftersom föreskrifterna i promemorian tveklöst medger en vid tolkning enligt vilken kritik och kollegial kvalitetskontroll av forskning är förbjuden. De katastrofala konsekvenserna för forskningskvaliteten och det öppna akademiska samtalet är lätta att inse. Vidare har lagstiftaren föregripit den problematik som "speech codes" reser: i artikel 10 i Europakonventionen anges att även formföreskrifter måste genomgå restriktiv prövning för att vara lagliga.

I en gästkrönika, också publicerad i juli, kritiserar professor emeritus Lennart Lundqvist i skarpa ordalag JK:s beslut, som han menar legitimerar lokalt tillkomna regler som begränsar yttrandefriheten. Lundqvist pekar på alla vaga formuleringar i universitetets PM, som förbudet mot "oönskad inblandning" och "upprepad och överdriven kritik", och förklarar universitetets handlande som en konsekvens av att man vill införa en auktoritär linjeorganisation och därvidlag tysta en besvärlig kritiker.

Fallet med filosofernas beskurna yttrandefrihet var emellertid inte avslutat. I oktober kunde vi rapportera om att Anna Skarhed avslagit en formell begäran om att ompröva sitt tidigare beslut. Anmälaren hade nämligen funnit flera sakfel och bl.a. påpekat att en "reprimand", som förbjudits i Lunds universitets PM, knappast kan förstås på annat sätt än som ett uttalande med ett visst innehåll. Därmed menade anmälaren att artikel 10 i Europakonventionen, som garanterar medborgarna yttrandefrihet, är tillämplig, något JK förnekade. Begäran om omprövning avslogs. Eftersom JK inte motiverat sitt beslut yrkade anmälaren i en ny skrivelse på att få ta del av skälen. I sitt svar gömmer sig JK bakom teknikaliteter och hänvisar till det ursprungliga beslutet att avslå skadeståndsanspråket. Sådana beslut fattas, enligt JK, inom ramen för statens frivilliga skadereglering och betraktas inte som myndighetsutövning mot enskild, varför skyldighet att ompröva eller ange skäl för beslut inte föreligger. Det är svårt att hävda att JK:s verksamhet inger förtroende.

Ett annat ärende av snarlik karaktär kunde vi rapportera om i augusti. En välmeriterad biologiprofessor vid Lunds universitet uttryckte sig högst olämpligt i en twitterkonversation på sin fritid. Universitetet betraktade emellertid detta som ett arbetsmiljöproblem och kallade professorn till möte då hans uppträdande inte ansågs vara förenligt med universitetets värdegrund. Från universitetets sida hävdade man att det föreligger ett ansvar, särskilt för professorer, att alltid uppträda "värdigt", eftersom det för allmänheten

inte alltid står klart om anställda vid universitetet (främst professorer) uttalar sig som privatpersoner eller som representanter för universitetet. Precis som i fallet med filosofernas ordningsregler öppnar en sådan uppfattning för ett betydande godtycke. Vår slutsats blev – och här följde vi JK:s för ovanlighetens skull akademiskt oklanderliga bedömning – att det endast är när anställda uttalar sig i tjänsten som universitetet kan ha några synpunkter på form och innehåll. Därutöver har alla rätt att handla och uttrycka sig på det sätt de önskar under förutsättning att detta är förenligt med svensk lag.

Den här historien fick en intressant fortsättning. I november kunde vi rapportera om att en privatperson JO-anmält Lunds universitet för att ha kränkt professorns civila rättigheter. I universitetets svar till JO återkommer uppfattningen att universitetet har ett särskilt arbetsmiljöansvar och eftersom professorn på twitter presenterat sig just som professor vid Lunds universitet så förklarar det den anstormning av reaktioner från allmänheten som tvingat universitetet att agera. Men som ARW kunde dokumentera är uppgiften att professorn presenterar sig som professor felaktig. Dessutom tycks anstormningen av upprörd "allmänhet" snarare vara ett resultat av en medveten samordnad kampanj från olika högerorienterade grupperingar som en reaktion på professorns politiska ställningstaganden.

Båda dessa kategorier vi hittills behandlat har att göra med högskolans strävan att begränsa de anställdas yttrandefrihet, dvs. medvetna försök från statliga myndigheter att sätta sig över det regelverk som styr högskolans (och andra myndigheters) verksamhet. Att statens främsta jurist, JK, medverkar till detta är djupt problematiskt. Vi anser det belagt att nuvarande JK Anna Skarhed har en politisk agenda som innebär att genom att påverka rättspraxis införa och konsolidera New Public Management som styrmodell i offentlig sektor. Det är svårt att tro att detta skulle kunna ske utan nuvarande regerings goda minne.

Vi ska nu titta på ett fenomen som kan ses som ytterligare en bricka i det spel som förvandlar högskolan till en linjestyrd organisation där kritiska intellektuella inte längre har någon plats. I den bästa av alla världar (från många universitetsledningars perspektiv) finns förstås inga kritiker kvar. Att med olika typer av repressalier och lokalt utfärdade etikettsregler tysta dem som fortfarande är verksamma har hittills varit en framgångsrik strategi, då det från domstolars, ombudsmäns och fackföreningars sida saknas vilja att motarbeta detta. Men det bästa vore förstås om alla redan från början vore lojala och lydiga. Det svenska systemet med tillsättning av tjänster i konkurrens är från ett NPM-perspektiv ett vågspel. Det finns ju en påtaglig risk att den sökande som är vetenskapligt och pedagogiskt skickligast också är en oberoende intellektuell. Högskolorna har därför en omfattande arsenal av strategier för att undvika utlysningar och tillsättning av tjänster i konkurrens.

2.3. Tjänstetillsättningar i strid med akademiska principer

Grunden i Sverige är att skickligheten ska vara den främsta bedömningsgrunden och att tillsättningar ska ske i öppen konkurrens efter utlysning och sakkunniggranskning. Härigenom är det tänkt att forskningens och undervisningens kvalitet ska garanteras och att den medarbetare som anställs inte behöver ta hänsyn till olika former av ovidkommande lojaliteter. Från ett akademiskt frihetsperspektiv är de många övergrepp som sker vid tjänstetillsättningar ett stort problem. Högskolorna utnyttjar ofta möjligheten till

internrekryteringar, antingen genom att helt bortse från gällande regler eller genom att manipulera reglerna på ett sätt som strider mot deras anda. Vi ska i det följande titta på tre olika fall.

Vid lanseringen av vår hemsida kunde vi rapportera om tillsättningen av en donationsprofessur vid Lunds universitet som, trots att den framstår som korrekt handlagd i formellt avseende, uppvisar en rad besvärande omständigheter, vilket leder till slutsatsen att tillsättningsprocessen ingalunda uppfyller de mest grundläggande objektivitetskraven. En sakkunnig kunde inte läsa svenska, det språk som huvudkandidaten huvudsakligen publicerat sig på; en sakkunnig vägde i sin bedömning av de sökande in deras religiösa tillhörighet, utan att lärarförslagsnämnden reagerade; tvivel restes på den ansvarige (och för Svenska kyrkan prästvigde) dekanens saklighet och opartiskhet, bl.a. beroende på dennes förtroendeuppdrag inom Svenska kyrkan; avgörande beslut fattades av en icke beslutsför lärarförslagsnämnd; dekanen medverkade i utredningen av sin egen jävssituation, etc. I många avseenden måste tillsättningen av den här tjänsten betraktas som ett nederlag men tjänar som en nyttig påminnelse om att korrekta tillsättningar kräver ett minimum av integritet av dem som handlägger ärendet.

I januari publicerade vi ett ärende som representerar en annan strategi: att helt bortse från de regler som faktisk finns. Utan att förankra sitt beslut på någon nivå på den berörda institutionen anhåller en dekan medel för att tillsätta en gästlärartjänst vid Lunds universitet. Dekanen väljer sedan på helt eget initiativ en kandidat som olagligt förordnas som universitetslektor på två år. Efter ett överklagande tvingas universitetet att undanröja tillsättningsbeslutet och utlysa tjänsten, vilket också skedde – mitt i sommaren under pågående semester. Utlysningen var skriven så att knappast någon annan än den man tidigare tillsatt kunde komma ifråga för tjänsten, som nu var omdefinierad som en forskartjänst. Ytterligare en intressant omständighet är att den person som man tidigare anställt olagligt, och som nu anställts ”lagligt”, anställdes retroaktivt, dvs. fr.o.m. ett datum då tjänsten ännu inte var utlyst. Här har vi att göra med rena lagbrott där syftet uppenbarligen varit att rekrytera en viss person utan inblandning från någon annan, dvs. det kollegiala ledarskapet har helt satts ur spel och en dekan utan ämneskompetens fungerar som kombinerad tjänsteförslagsnämnd, sakkunnig och beslutsfattare.

Vårt tredje exempel, som vi publicerade i december, rör den planerade tillsättningen av en universitetslektor i teoretisk filosofi vid Göteborgs universitet. Här har handläggningen skötts juridiskt oklanderligt men i uppenbar strid med lagens anda. Vid institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori vid Göteborgs universitet utlystes våren 2012 ett vikariat (med möjlighet till förlängning) i teoretisk filosofi. Vikariatet har därefter förlängts två gånger om sex månader. I en skrivelse i november 2013 meddelar prefekten, som inte är ämneskompetent, att han avser att låta vikariatet övergå i en tillsvidareanställning, detta trots starka protester från ämnesansvariga. Här har man visserligen lagen på sin sida, (efter 2 års tillfällig anställning blir man med stöd av LAS fast anställd) men har bortsett från kollegiets synpunkter och från den viktiga akademiska principen att tjänster ska tillsättas i konkurrens. Prefekten har haft alla möjligheter att utlysa en tjänst, för att garantera att man får den bästa sökande, men den möjligheten ville han uppenbarligen inte begagna sig av.

Problemen med dessa tillsättningar är flera. För det första riskerar den vetenskapliga och pedagogiska kompetensen att urholkas, i strid med högskolelagens krav på hög kvalitet i verksamheten. Det är inte så att de man rekryterar på detta sätt med nödvändighet är de bästa. I vissa fall kan det kanske vara så, men det är närmast en tautologi att de som internrekryteras för de mesta inte skulle haft en chans i öppen konkurrens (varför annars internrekrytera dem?). För det andra så bidrar denna praxis till en dålig arbetsmiljö. Akademiker, inte minst välmeriterade sådana, får aldrig en chans att söka tjänster eftersom de aldrig utlyses, vilket leder till frustration och osämja. För det tredje är det sannolikt så att de personer som fått sina tjänster på tvivelaktiga grunder aldrig kommer att kritisera den ledning som tillsatt dem. Det betyder inte att de själva är särskilt omoraliska – det är snarare de chefer som tillsatt dem som uppvisar karaktärsbrister – och det är mycket begärt att man ska tacka nej till livstidsanställningar. Det ligger snarare i sakens natur att benägenheten att kritisera dem av vilka man fått en livstidsanställning som present inte är särskilt stor. Det förutsägbara resultatet är en foglig och dämpad intellektuell miljö som i förlängningen utgör ett hot mot den akademiska friheten.

2.4. Brister i institutionell autonomi och offentlig insyn

Det finns skäl att anta att den beklagansvärda utveckling vi här berättar om sammanhänger med autonomireformen som infördes i januari 2011. En studie från Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala, som vi publicerade i maj, visar att lärosätenas ökade autonomi har lett till minskad akademisk frihet för lärare och forskare. Deras kollektiva rätt att styra sig själva har bytts ut mot linjestyrning vid flera lärosäten. I vissa fall, som vid Luleå tekniska universitet, har det kollegiala styret övergivits. Även på stora lärosäten som Göteborgs universitet har nedmontering skett. Uppsala och Stockholm tillhör de få undersökta lärosäten som ännu har kvar ett långtgående akademiskt styre.

I juli kunde vi berätta om en incident vid Sveriges Lantbrukshögskola där en minister i ett regeringsuppdrag till högskolan dikterade vilka slutsatser forskarna skulle presentera som sanna vid en konferens utomlands. Uppdraget gick ut på att sälja in den svenska förvaltningsmodellen för skogsbruk som ett föredöme för hållbar utveckling globalt. Denna uppfattning ansågs dock av forskarna själva vara illa underbyggd och till sin karaktär etnocentrisk. Det finns enligt dem inga internationella studier som skulle tyda på att den svenska modellen skulle vara bättre än andra när det gäller hållbar utveckling. Vi konstaterade att regeringsuppdraget bryter mot akademiska principer om institutionell autonomi och fundamental lagstiftning om forskningsfrihet samt även mot högskolelagens krav på värnande om god forskningsetik och vetenskaplig trovärdighet.

Även fallet med den twittrande professorn i Lund pekar på brister ifråga om institutionell autonomi. Det är inte acceptabelt att protester från vad som visade sig vara en bestämd politisk gruppering (på den yttersta högerkanten) får som konsekvens att en professor läxas upp av universitetsledningen. Ett trovärdigt lärosäte måste kunna stå emot politiskt kampanjande oavsett från vilket håll detta kommer.

Också offentlighetsprincipen förefaller hotad. I juni rapporterade vi om en dom i kammarrätten i Göteborg som gav en anställd vid Lunds universitet rätt att ta del av e-post där hennes namn nämndes. Detta trots att universitetet vägrat lämna ut de begärda

handlingarna. I augusti kunde vi emellertid berätta om en dom i kammarrätten i Stockholm, som i ett identiskt ärende kommit till en helt annan slutsats. Bakgrunden till detta ärende är att en internationellt ledande professor vid KTH, som genom att kritisera de matematiska modellerna bakom teorin om global uppvärmning och ifrågasätta konventionell matematikundervisning kommit i konflikt med ledningen, misstänkte att denna medverkat till att hans framträdande i TV-programmet *Gomorrön Sverige* i sista minuten stoppades. I de loggar professorn fått ut från KTH återfinns i e-postkorrespondens mellan chefer på KTH rubriker som "Gomorrön Sverige" och "Gomorrön Sverige VIKTIGT". KTH vägrade lämna ut eposten och kammarrätten i Stockholm gav KTH rätt. Den berörde professorn överklagade ärendet till högsta förvaltningsdomstolen och det är med bestörtning vi i dagarna tagit del av beskedet att också denna instans avslagit professorns begäran.

Därmed kan en stor del av den interna korrespondensen inom offentlig sektor – all intern epost som inte tillhör ett diariefört ärende – behandlas som hemligstämplad. Det rör sig sannolikt om flera miljoner epostmeddelanden per år och kanske hälften av all epost som skickas internt. Förutom att vi själva och anmälaren uppmärksammat ärendet på våra respektive webbplatser har detta kunnat ske i skymundan och utan någon som helst offentlig debatt i vanliga medier.

Det är en rimlig tanke att införandet av *högskolestiftelser* skulle förvärpa situationen ytterligare. I en analys av stiftelseförslaget som vi publicerade i augusti nådde vi slutsatsen att de avgörande punkterna är just hur man tänker sig att hantera rekryteringen av forskare/lärare och hur stiftelsehögskolorna ska styras. Det finns en befogad oro att stiftelsehögskolor innebär ökad linjestyrning och minskad akademisk frihet. Det är därför glädjande att notera att många akademiker delar våra förbehåll. Ett upprop mot regeringens stiftelseförslag, som vi rapporterade om i november, undertecknades av över 1000 svenska akademiker.

3. Avslutande kommentarer

Trots ljuspunkterna är det svårt att vara optimistisk när det gäller den akademiska frihetens framtid i Sverige. Yttrandefriheten, dess kanske viktigaste aspekt, är direkt hotad genom repressalieåtgärder och genom införandet av diverse kommunikationsregler och lokalt formulerade uppförandekoder. Ökad linjestyrning skapar ett större avstånd mellan kärnverksamheten och de chefer som är satta (inte *tillsatta* av kollegor) att styra över verksamheten. Det kollegiala ledarskapet är på många håll avskaffat. Internrekryteringar och strategiska "inlasningar" är vanliga och leder till en nedmontering av den vetenskapliga och pedagogiska kompetensen. Högskolans autonomi har lett till ökad frihet, men för rektorer och administrativa chefer snarare än för forskare och lärare. Samtidigt som det finns många institutioner som fungerar utmärkt, där tjänster tillsatts i öppen konkurrens och där det kritiska akademiska samtalet leder till forskning i världsklass, ger helhetsbilden all anledning att känna oro.

Många av dessa hotade akademiska principer är, som vi nämnt, skyddade i grundläggande svensk och europeisk lagstiftning. Det är inte rimligt att svenska högskolor ständigt ska balansera på grundlagens gräns, för att allt som oftast överträda denna. En akademi som

förtjänar respekt måste inte bara uppfylla grundlagens krav utan göra det *med god marginal*. Men denna självklarhet har den svenska högskolan sedan länge lämnat bakom sig.

De enda som enligt vår mening kan ändra på denna besvärande trend är de forskare och lärare som är beredda att stå upp för akademisk frihet inte bara i teorin utan också i praktisk handling. 2013 var, som sagt, uppvaknandets år då många akademiker fick upp ögonen för de hot som finns och inte minst varifrån dessa kommer. Vår förhoppning är att 2014 ska bli det år där Sveriges akademiker konkret tar saken i egna händer genom att motarbeta varje form av begränsning av yttrandefriheten och andra akademiska rättigheter. Vi bör tillsammans verka för ett öppet och kreativt universitet där kritiska intellektuella ses som en resurs och en tillgång för att kvalitetssäkra verksamheten och för att högskolan ska kunna förverkliga sin demokratiska funktion, inte som ett hot mot högskolornas påhittade "varumärken".

Fakta om Academic Rights Watch

Ideell sammanslutning

Grundades 2012

Politiskt och religiöst oberoende

Huvudsaklig verksamhet:

- driver sajten www.academicrightswatch.se

Grundare:

- professor Erik J Olsson (teoretisk filosofi, Lunds universitet)
- lektor och docent Magnus Zetterholm (Nya testamentets exegetik, Lunds universitet)

Representanter vid andra lärosäten:

- professor Guy Madison (psykologi, Umeå universitet)
- professor och prodekan Sharon Rider (teoretisk filosofi, Uppsala universitet)
- lektor Jens Stilhoff Sörensen (globala studier, Göteborgs universitet)

Våra utgångspunkter:

- akademisk frihet är central för demokratin
- utan akademisk frihet tenderar samhället att stagnera
- utan akademisk frihet kan vi inte längre lita på forskningsresultat
- om högskolan är trångsynt och intolerant sprider sig denna anda i samhället i stort (t ex via studenterna)
- New Public Management-ideologin är inte förenlig med meningsfull akademisk frihet

Våra målsättningar:

- bevaka den akademiska friheten i Sverige
- dokumentera överträdelser med allmänna handlingar och andra dokument
- uppmärksamma studenters och doktoranders grundläggande rättigheter
- informera om vad akademisk frihet betyder
- informera om internationella överenskommelser och lagstiftning
- hjälpa lärosäten att bättre uppfylla grundläggande akademiska principer och ideal
- ge allmänna råd om vad man ska göra om man fått sina rättigheter kränkta